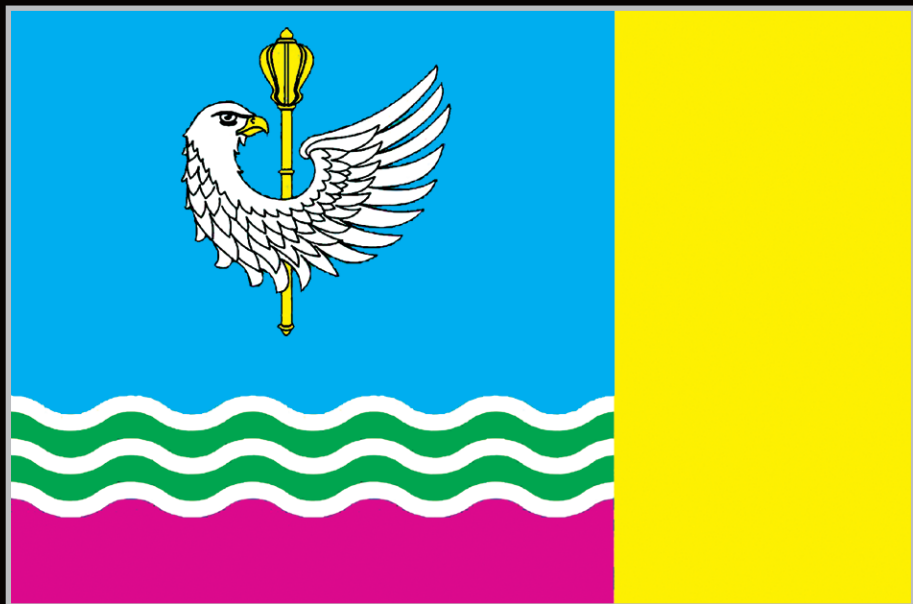

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД * * * * * ОДЕСИКА

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД

ОДЕСИКА

Тридцять четвертий випуск

*Альманах видано за підтримки
Почесного громадянина м. Одеса
та Почесного громадянина Одеської області,
депутата Одеської обласної Ради
Сергія Рафаїловича Гриневецького*

**Національна спілка краєзнавців України
Асоціація європейської культури «Золота акація»**

ПІВДЕННИЙ-ЗАХІД ОДЕСИКА

**ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ
НАУКОВИЙ АЛЬМАНАХ**

Випуск 34

**Одесса
2023**

УДК 930.152.066

Ю16

Головний редактор:

Савченко В. А., доктор історичних наук (Одеса).

Редакційна колегія:

Тригуб О. П., зам. редактора, доктор історичних наук, професор (Миколаїв);

Бажан О. Г., кандидат історичних наук (Київ);

Бачинська О. А., доктор історичних наук, професор (Одеса);

Гончарук Т. Г., доктор історичних наук, професор (Одеса);

Добролюбський А. О., доктор історичних наук, професор (Одеса);

Дьомін О. Б., доктор історичних наук, професор (Одеса);

Красножон А. В., доктор історичних наук (Одеса);

Михайлуца М. І., доктор історичних наук, професор (Одеса);

Сапожников І.В., доктор історичних наук, професор (Чорноморськ);

Хмарський В. М., доктор історичних наук, професор (Одеса).

Рецензент:

Діанова Н. М., доктор історичних наук, професор (Одеса).

Контактний телефон редакції та секції «Одесика»

Одеського Будинку вчених: 8050 3922731

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД. ОДЕСИКА. ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ
Ю16 НАУКОВИЙ АЛЬМАНАХ. Випуск 34. – Одеса: Бондаренко М. О.,
2023. – 264 с.

ISBN 978-617-8327-11-8

УДК 930.152.066

На 1-й ст. обкладинки –

Боссолі К. Одеса. Мост Сабанєєва. 1830-ті рр.

На 2-й ст. обкладинки –

Флаг м. Вознесенськ (до статті Савченко В., Зеленської Ю.).

ISBN 978-617-8327-11-8

© Савченко В. А. 2023

Край в епоху диктатур

Савченко В. «Військово-оборонний бедлам» у щоденниках М. Маргулієса або десять діб, що стрясли Одесу (2 – 11 грудня 1918 р.)110

Грицьков А. Робітничо-селянський театр 1920-х: слідами театрального краєзнавства Одещини і не тільки145

Волосєвич Є. Жертва терору: історія залізничного Івана Загороднюка та його родини під час комуністичного режиму в СРСР.....171

Бажан О. В епіцентрі лиха: Одещина в голодні 1946–1947 роки крізь архівних документів192

Обличча земляків

Сапожников І. Професор К. П. Зеленецький (1812 – 1858) як історик і краєзнавець Одеси.....203

Забіянов Є., Єфімов Г. Труди і дні Антона Дзевановського: літературно-краєзнавча реконструкція життя та діяльності земського лікаря, громадського діяча та краєзнавця.241

Книжкова полиця краєзнавця

Шупта Д. Пам'ятаємо своїх героїв // Вельможко В. «Чорноморці – борці за незалежну Україну (1917 – 1921): біографічний довідник».260

Край в епоху диктатур

Віктор Савченко,

доктор історичних наук, професор кафедри Історії України

Південноукраїнський нац. педагогічний університет

ім. К. Д. Ушинського

«ВІЙСЬКОВО-ОБОРОННИЙ БЕДЛАМ» У ЩОДЕННИКАХ М. МАРГУЛІЄСА або ДСЯТЬ ДІБ, ЩО СТЯСЛИ ОДЕСУ (2 – 11 грудня 1918 р.).

В останні дні листопада 18-го, місяця славетної перемоги Антанти у Великій війні, потяг, що повільно рухався з румунських Ясс привіз до Одеси цінний вантаж – «делегацію», що повинна була змінити історію колишньої Російської імперії. Ця «делегація» сама себе призначила «володарями думок, лідерами» імперії, якої вже більше року не існувало, хоча «делегати» ще намагалися зібрати до купи цю зниклу конструкцію. Яссська нарада (16-23.11.1918) між другорядними представниками Антанти та самозваними політичними діячами колишньої Російської імперії, намагалася висунути програму дій з ліквідації влади більшовиків та військової допомоги антибільшовицьким силам з боку країн Антанти. При початках організації наради (головою підготовчого комітету наради було призначено генерала Щербачьова, головою делегацією обрано В. Меллера-Закомельського) представники Антанти були ще зацікавлені в залученні до світової війни, на своєму боці, нових учасників та у позбавленні своїх ворогів можливості використання ресурсів України. Ще 10 листопада 18-го представники Антанти переконали Румунію оголосити знову війну Німеччині, зробивши спробу відтворити Східний фронт. Але, вже наступного дня 11 листопада війна закінчилася, а після її закінчення союзники втратили інтерес до майбутньої наради в Яссах. Коли делегати (21 представник

від есерів, меншовиків, кадетів, октябристів, Ради земств та міст, Ради державного об'єднання Росії, Всеросійського Національного Центру, Союзу відродження Росії) прибули до Ясс, то вони були здивовані, реакцією союзників і тим, що сама «світова» нарада проходила у підвалі колишнього російського консульства в Яссах.

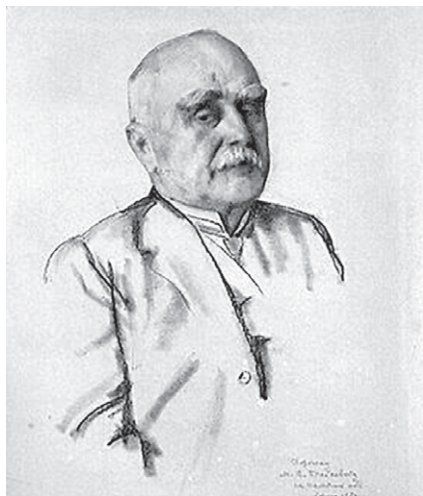
«Делегат» В. Гурко згадував «безцільність» наради: «...нічого більш курйозного, жалюгідного і смішного так званої яської конференції... уявити не можна... Другорядні представники західних держав, навіть не знають, яких поглядів дотримуються в цю хвилину на російське питання їхні уряди [не мали ніяких повноважень від останніх для прийняття будь-яких рішень] [1, С. 24].

Серед пасажирів потягу Ясси – Одеса були персони, які згодом зіграли значні політичні ролі в одеській «історичній виставі» грудня 1918-го... Хоча, в сучасній українській історіографії «Еммануїл» та «Еміль» перебувають у повній тіні... про них майже не згадують навіть фахівці... Йтиметься про автора «Дневника»⁴ (на який ми будемо постійно посилатися в цій статті) [2] політичного діяча Еммануїла Маргулієса та французького авантюриста, розвідника Еміля Енно.

Публікація частини «Дневника» Е.Маргулієса підштовхнула колишнього одеського «мера» М.Брайкевича⁵ до написання судової відповіді під зухвалою назвою «Из революции нам что-нибудь». В цій відводі М. Брайкевич, не приховуючи свого обурення окремими рядками «Дневника», вдає вбивчу характеристику автору «Дневника»: «вічно юна і бурхливо-енергійна постать», «не успішний політик» та «сліпий музикант... нездатний чути великі теми російської

⁴ «Дневники» Е. Маргулієса частково, з купюрами, були надруковані: Маргулиес М. Год интервенции: 1918-1919. М.-Берлин: Изд. З.И. Гржебина, 1923; Маргулиес М.. Огненные годы: Материалы и док. по истории гражд. войны на Юге России. Берлин: Манфред, 1923; Французы в Одессе: Из белых мемуаров / Ген. А. И. Деникин, М. С. Маргулиес, М. В. Брайкевич; ред. П. Е. Щеголева. Ленинград: Красная газета, 1928.

⁵ Брайкевич Михайло Васильович (1874-1940) – інженер, відомий меценат та колекціонер, член партії кадетів, масон, голова Одеського обласного військово-промислового комітету, товариш міністра торгівлі та промисловості Тимчасового уряду (1917), учасник Яської наради, одеський міський голова з березня по вересень 1917 і з грудня 1918 по квітень 1919.

М. Брайкевич

Генерал В. Мустафін

революції», що намагається представити не реальні історичні події, що коїлися в Одесі в грудні 1918 р., а «...дрібний і вульгарний калейдоскоп ... примітивний балаганчик» [3, С. 225-226]. Але, хоча

М. Брайкевич був, як і Е. Маргулієс, членом кадетської партії, вони опинилися в конкуруючих політичних «тусовках» – М. Маргулієс підтримував Миколу Миколайовича Романова (Великий князь, колишній командуючий рос. армією), як претендента на роль «демократичного диктатора», М. Брайкевич, мріяв про широку антибільшовицьку демократичну «Директорію».

Еммануїл Сигізмундович (Мануїл Сергійович) Маргулієс народився в Одесі в 1868 р., в сім'ї дворянина і головного лікаря Єврейської лікарні Сигізмунда Маргулієса. Після закінчення одеської Решілівської гімназії, Еммануїл (який був православним), закінчив юридичний та медичний факультети Одеського (Новоросійського) університету, Згодом, служив ординатором та консультантом в одеських лікарні та госпіталі. У 1892 р. він поїхав до Франції, де продовжив медичну освіту у Сорбонні (отримав диплома доктора медицини), працював асистентом у паризьких невропатологів і... скоріш за все, ще тоді, став масонським «учнем», так само як його близький друг і

«новий парижанин» Максим Ковалевський (організатор масонства в Російській імперії)[4].⁶ В Парижі Еммануїл познайомився з одеситкою, студенткою медичного факультету Маргаритою Миколаївною Берштейн (1876-1969), яка, згодом, стала відомим мікробіологом.

У 1898 р. Еммануїл повернувся до Російської імперії, оселився в Петербурзі, працюючи присяжним повіреним судової палати та організатором «безкоштовних юридичних консультацій для робітників і бідних». Він виступав захисником на гучних політичних процесах («Петроградського Совета», «підписантів Выборгского воззвания», «Соціал-демократичних депутатів Державної Думи»), активно підтримував революційні починання в 1905 р., висувався до Державної Думи імперії. У 1905 р. та 1908 р. Е. Маргулієс, за революційну діяльність, заарештовувався владою та на кілька місяців, висилався зі столиці. В той час він засновує Радикальну партію демократичних реформ, газету «Радикал» (усі номери газети у 1906 були конфісковані, її друк було припинено 1907). Згодом він долучається до партії кадетів, обирається голосним С.-Петербурзької міської думи, в 1910-16 рр. стає замісником голови думи. Одночасно він відбувся як відомий менеджер.⁷ Під час I-ої світової він працює головою санітарного відділу С.-Петербурзького комітету Союзу міст (організував бл. 100 лазаретів), зам. голови Центрального Військово-промислового комітету, а з жовтня 1917 р. – його голова. Після Лютневої революції 17-го був обраний до Предпарламенту Російської Республіки, членом Бюро Ради державного об'єднання. Влітку 1918 р. перебрався до Києва та розглядався організаторами політичних візій як «грошова кішеня». Після одеських «пригод»,

⁶ Один з масонських лідерів імперії: інстальований у 18° масонства в камері тюрми «Крестъ» (С.-Петербург, 1908), один з засновників ложі «Полярная звезда» (С.-Петербург, 1906); «Возрождение» (Москва, 1906), відродження масонських лож в Україні: «Київська зоря» (Київ, 1907), Одесі («Зірка Сходу», 1908). Віце-президент «Верховної Ради російського масонства» (1908). Засновник емігрантської ложі «Свободная Россия» (Париж, 1930). Масон 33°, член «Ареопагіт», «Капітулів».

⁷ Помічник директора акціонерного товариства «Ткач», директор Товариства Північних заводів спадкоємців І.Пастухова, директор правління Апшеронського нафтового товариства, директор правління Рос. товариства електричних шляхів та освітлення, відповідальний агент англійського Товариства Єнісейської міді та багатьох ін. «бізнесов».

у другій половині 1919 р., увійшов до Північно-Західного уряду, обіймав посаду міністра торгівлі, промисловості, постачання та охорони здоров'я (тимчасова виконуючи обов'язки прем'єра). На еміграції в Лондоні, Берліні, Парижі займався адвокатською та медичною практикою, став будівничим «Республікансько-демократичного об'єднання», «Російського клубу», віце-головою «Об'єднання російських адвокатів у Франції» [4].

Разом із делегатами Ясської наради до Одеси перебрався й капітан французької армії, який назвав себе французьким «віце-консулом» Еміль Енно. Вже в грудні 1918 р. він опинився у «головній ролі» одеського трагіфарсу. У 1917-18 рр. він, нібито, представляв структури військової французької розвідки в УНР, був «консулом у Києві з особливими повноваженнями», твердив, що у квітні 1918 р. його було призначено «керуючим справами віце-консульства у Києві», хоча ніякого французького віце-консульства в Києві де стояли війська Німеччини не могло бути. Згодом Е. Енно заявляв, що він є «представником французької розвідки у штаті посланника в Румунії», ініціатором Ясської наради. Опинившись в Одесі Е.Енно самочинно проголосив себе «консулом Франції та повноправним представником Антанти на Півдні Росії».

Е.Енно підтримував «особисті зв'язки» із гетьманом П. Скоропадськом, обіцяючи йому, що вже на початку грудня 1918 р., в Україну буде спрямований десант, розпочнеться похід французької армії на Київ: «три французькі дивізії, дві італійські, одна грецька...». Гетьман був обнадійливий, бо Е. Енно запевняв, що французьке командування не допустить до Києва «повсталих петлюрівців». Розгорнувши бурхливу діяльність Е.Енно, на початку грудня 18-го, намагалися затримати німецькі війська у Києва, щоб вони допомогли зберегти владу гетьмана. Але, «німці у Києві відмовляються визнати повноваження консула Енно і тому не виконують його вимог ...Енно залишається тільки продовжувати лякати німців погрозами», – писав Е. Маргулієс [2].

Через місяць, у січні 1919 р., посол Франції в Румунії граф де Сент-Олер (який ніби то призначив Е. Енно «керуючим справами

віце-консульства в Києві») отримав телеграму від міністра закордонних справ Франції М. Пішона, який обурювався, що «не мав жодної інформації про м. Енно... який називає себе призначеним вами консулом у Києві та який давав українцям (за їхніми словами) обіцянки прямого втручання в Україні, надсилання військ та підтримки уряду гетьмана. Оскільки я не уповноважував Вас давати подібні обіцянки, я волію думати, що Енно порушив ваші інструкції... він змусив нас отримувати абсолютно невиправдані закиди в невиконанні наших зобов'язань» [5]. Де Сент-Олер відповідав, що Е. Енно роз'яснено, що він мусить утримуватися від публічних заяв. М. Маргулієс тоді запише: «Щодо Енно – тут загальне невдоволення, особливо через другу декларацію, випущену ним в Одесі, після повернення з Ясс, де міститься непряме визнання влади Гетьмана; Енно цим перевищив повноваження (це так, декларація і нас здивувала, коли ми її вперше побачили у Тирасполі); Енно виправдовується тим, що треба було протиставити якусь владу натиску петлюрівців та більшовиків» [2].

Обіцянки, надані Е. Енно гетьману П. Скоропадському обговорювався у французькому парламенті, М. Пішон виправдовувався: «Я повністю дезавуював м. Енно. Я ніколи його не посилав. Він ніколи не був консулом Франції. Я ніколи не призначав його на жодну дипломатичну місію. Ми маємо консула в Одесі, але це не він». В той же час Е. Енно звертався до М. Пішона з проханням відшкодування витрат, які він поніс на посаді «керуючого справами віце-консульства» [8].

Загадкова і авантюристична постать «консула Енно» присутня в «Днях Турбиных» М. Булгакова, та в багатьох радянських художніх творах, що відбивали одеські події 1918-1919 рр. В. Канторонич присвятив Е.Енно першу главу свого нарису «Французы в Одессе», під промовистою назвою «Одеська «Енноїда». Він характеризує «консула», як «самозванця... темного походження», «напівнегідника, напівшантажиста», який «оголосив населенню міста, що він уповноважений стати головою союзного уряду» [9, С. 198–200].

Вважалося, що Е. Енно народився у 1889 р., був ельзасцем. З 1914 р. на фронтах I-ї світової, штабний капітан французької

армії в Румунії, направлявся до Києва «для таємної розвідки». В 1919 р. він повернувся до Франції, а наступного року емігрував у США. Письменник І. Еренбург згадує Е.Енно в своїх мемуарах «Люди, годы, жизнь»: «Есери і кадети, що засідали у міській думі, хотіли було оголосити, що беруть до рук владу як демократичні обранці населення; але з Одеси приїхав емісар від мсьє Енно і оголосив, що союзники наказують «демократичним силам Києва» підтримувати гетьмана Скоропадського» [10, С. 301].

«Положення в самій Одесі далеко не стійке. Всі чекають від нього (Е. Енно – авт.) порятунку, вирішивши, невідомо чому, що він має якісь особливі повноваження і може негайно привести в Росію чи не всю французьку армію. Тримає він себе з надмірною пихатістю, а тим часом його дружина – російська єврейка – обділяє якісь темні гешефти. Хто фактично Хазяїн міста, не зовсім зрозуміло. Юридично діє гетьманська влада, але проявів, хоча б зовнішніх, українізації немає жодних. Облічений гетьманом якимись повноваженнями генерал Раух, але ніяких засобів для здійснення своїх повноважень він не має, а тому обмежується залицанням до того ж Енно. Останній досить легко піддається його наполяганням звернутися з зверненням до населення України, в якому заявити, що ось завтра прибудуть на південь Росії війська союзників і забезпечать у ній порядок. Умовляє крім того Раух цього самого Енно звернутися і до німецької влади, що перебуває в Києві, і той слухняно посилає їм грізну телеграму, вимагаючи від них захисту Києва від петлюрівців і погрожуючи в протилежному випадку» [11. с. 52].

Генерал О.Гришин-Алмазов у листі до С.Сазонова писав про Е. Енно: «справжній друг Росії, який чудово знає наші справи і чудово в них розуміється. Його дружина – російська киянка, дуже розумна і чесна жінка, присвячена у всі справи...» [8], «...дама, що чудово розмовляла французькою, не кажучи про російську... Вона перекладала йому все цікаве, в тому числі і статтю «Киевлянина», що справила враження бомби, що розірвалася... Енно розповів: у Києві, він залишив свою співробітницю, російську, точніше сказати, хрещену

єврейку, яка до тринадцяти років не знала, що вона єврейка... я, який добре знав цю справу, стверджую, що жодна російська не була такою російською патріоткою, як дружина Емілія Енно... У темпераменті вона поступалася своєму майбутньому чоловікові...» (їхній шлюб стався тільки на початку 1919 р. шаферами були О.Шульгін та генерал Гришин-Алмазов) [5]. Сучасники, в тому числі і Е. Маргулієс, відзначали, що «супутниця Енно» («або Бернштейн, або Погребинська») [6]. лізла у всі політичні справи і постійно давала політичні поради на рівні «політичної постаті»: «його мінус – надто агресивна енергія М-те Енно: вона не виходить з кабінету консула... Енно та його дружина монархічні та імперіалістичні...» [2].

Е. Енно намагався організувати новий формат влади в Одесі з колишніх «яських переговорників». Вже 2 грудня 18-го в Одесі відновилися засідання Яської конференції, які відбувалися вже під назвою «одеська конференція». Окрім «переговорників» Е.Енно зібрав ще й представників одеських еліт (в.р.в.о. одеського градоначальника М. Богдановича, адмірала Д. Ненюкова, який представляє денікінців, генерала Руха – представника голови ради міністрів Української Держави в Одесі, генерала В.Біскупського – командувача гетьманського корпусу в Одесі)⁸.

⁸Біскупський Василь Вікторович (1878-1945) – з шляхти Харківської губ., батько-віце-губернатор Томської губ. Починав кар'єрою у кінноті Лейб-гвардії, відрізнявся хоробрістю, добровольцем брав участь у англо-бурській війні (на боці бурів), під'їмав Кавказької кін. бригади у рос.-японській війні. У 1905 одружився з відомою співачкою Анастасією Вьяльцевою. З 1911 у відставці (полковник), створював акціонерні товариства з пошуку нафти на Далекому Сході. Командир лейб-драгун. полку в часи I-ї світової війни. З 1916 – генерал-майор ком. 3-ї кін. дивізії. Товаришував з майбутнім гетьманом П. Скоропадським. П.Врангель згадував, що В. Біскупський навесні 1917: «поставив на революцію ...з величезним честолюбством, непереборним бажанням бути завжди і всюди першим ...У Петербурзі він потрапив делегатом до Ради солдатських депутатів від однієї з армій. Він завжди виступав із промовами, за уповноваженням Ради... мріяв бути обраним головою військової секції Ради». З квітня 1918 – в армії Української Держави, ком. 1-ї кін. дивізії, згодом – ком. корпусом. З 1919 –на еміграції в Німеччині. У 1920 учасник путчу Каппа. Разом із ген. Людендорфом намагався створити «Контрреволюційну армію» для відновлення європейських монархій. Отримавши від японського уряду велику суму грошей за землі, що належали йому на Сахаліні, підтримував претензії Вел. князя Кирила Володимировича на престол. У 1923 допоміг А.Гітлеру під час «пивного путчу» в Мюнхені. Під час II-ї світової був Нач. Управління справами російської еміграції у Берліні, яке вербувало рос. емігрантів у допоміжні частини Вермахта.

Е.Енновдалося створити «нараду з оборони Одеси» при генералі Біскупському, з себе, «яських переговорників» з Ради державного об'єднання Росії (такий склад мав на меті вважатися «демократичним» та задовольнити союзників», головою був барон Меллер-Закомельський, до складу наради увійшов М. Маргулієс⁹. Фактично, з 5 по 10 грудня, ця «нарада» була в Одесі місцевим урядом. Одеса перетворилася на найголовніший політичний центр для постійних перемовин із союзниками. Цікаво, що більшість членів «наради» вважала, що: «з Гетьманом Скоропадським треба розлучитися, він слабкий – за ним нікого і нічого немає; але звання Гетьмана, як глави уряду, треба зберегти на підтримку традиції влади». На зборах кадетів «Ради Державного Об'єднання Росії» в Одесі було заявлено про претензію на створення нового уряду: «Нам потрібен вів. кн. Микола Миколайович; Денікін і Болдирев¹⁰ йому підкоряться» [2]. Микола Миколайович Романов («бадьорий, рветься до роботи, готовий у будь-якій формі зректися претензій на престол, щоб ясно було, що працює тільки для порятунку Росії... сильно полевів і висловлюється проти диктатури і навіть монархії») цілком

⁹ «Рада державного об'єднання Росії» (СГОР) - політична організація створена в Києві наприкінці 1918 (голова - октябрист барон В. Меллер-Закомельський). Рада вважала, що після перемоги над більшовизмом мали пройти нові вибори до Установчих зборів, які визначать майбутнє країни, новим лідером країни бачили великого князя Миколу Миколайовича Романова (частина делегатів «Яської наради» голосувала і за нього як за майбутнього диктатора). «Рада державного об'єднання Росії» згодом створила «Раду чотирьох», за кількістю політичних організацій, які тоді перебували в Одесі – СГОР, Національного Центру, Союзу відродження Росії, Ради земств і міст півдня Росії. «Національний центр» був представлений в Одесі групою В.Шульгіна, що активно виступала проти української державності та схилялася до диктатури Денікіна. «Союз Відродження Росії» готовий був підтримувати лінію колегіального органу управління за «знищення будь-якого натяку на військову диктатуру і залучення до складу управління представників громадських груп». «Союз» ставився негативно до Директорії УНР, в той же час «Рада земств та міст Півдня Росії» не була проти. угоди з Директорією УНР.

¹⁰ На Уфимській державній нараді генерал В. Болдирев був обраний одним з 5 членів Тимчасового Всерос. уряду (Директорії), став кандидатом на посаду Верховного правителя Росії, однак після приходу до влади А. Колчака відмовився від командування військами та виїхав до Японії.

підходив «уряду з Одеси», але, «урядовці» бажали, щоб великий князь: «...заспокоїв євреїв для залучення їх на свій бік: він повинен їм гарантувати скасування обмежувальних законів, дати гарантію, що не буде погромів. Поміщикам він має забезпечити викуп за землю, селянам – володіння цією землею» [2].

М. Брайкевич вважав, що «Ради Державного Об'єднання Росії»: «зіграв таку безславну роль в Одесі і виявилася таким чужим і таким шкідливим і для добровольчої армії, та для Одеської міської думи, та для проти більшовицького фронту об'єднаної демократії» [3, С. 231]. Навіть, в коли одеських «переговорників» йшла постійна сварка за примарну «всероссийскую» владу. Так В. Меллер-Закомельський¹¹: «вважає шкідливим подальшу участь соціалістів у Ясській делегації... Граф П.Толстой вимагає зміни представництва в Ясській делегації на паритетному початку (за участю меншовиків та есерів – авт.), і навіть розпочати діяльність виконавчого характеру; І. Фундамінський¹² – повного її скасування та створення нового органу шляхом угоди між С.Г.О.Р., Союзом Відродження та Національним Центром... Вирішено поповнити її новими членами за згодою

¹¹ Меллер-Закомельський Володимир Володимирович (1863-1920) – барон, статський радник, підприємець та політичний діяч (родина була найбільшим із співвласників Киштимських гірських заводів, найбільшого виробника міді), мав 50% акцій «Акціонерного товариства Киштимських гірничих заводів», обіймав посаду у правлінні «Англо-Сибірської корпорації металургійних підприємств». У 1906 обраний головою С. Петербур. губ. земської управи, Член ЦК партії октябристів. У 1912 обраний до Державної Ради імперії, члена Особливої наради для об'єднання заходів щодо забезпечення паливом.

¹² Фундамінський Ілля Ісидорович (літ. псевдо. Бунаков) (1880-1942) – один з засновників партії соц.-революціонерів ПСР (есерів), керівників Моск. комітету ПСР. У 1905 кооптований до складу ЦК ПСР, брав участь у організації грудневого повстання у Москві. У травні 1917 обраний зам. голови Виконкому «Ради селянських депутатів», на III з'їзді ПСР обраний до ЦК ПСР. Влітку 1917 призначений комісаром Чорномор. флоту, обраний до Всерос. Установчих зборів від Чорномор. флоту. У 1918 - член «Союзу відродження Росії», ред. газ. «Возрождение». У 1919 емігрував до Франції, у 1941 арештований німецькою окуп. владою серед групи з 120 рос. масонів. У 1942 загинув в Освенцімі. 2004 «мирянин Ілля Фондамінський» канонізований Константинопольським Патріархатом як «святий мученик».

з центрами груп, що її складають: соціалісти – гр. П.М. Толстого, О.А. Титова¹³ та І.І.Фундамінського». 3 грудня «переговорники» збиралися для розмови: «про необхідність і спосіб організації влади на Південному Заході ...всі визнають необхідність організації уряду на порожньому місці, яке створилося на Півдні: Гетьман відрізаний петлюрівцями від Півдня, на місці лише влади другого розряду» [2].

4 грудня нарада продовжила розглядати питання «про організацію влади», але виявилось, що частина СГОР виступає за угоду з соціалістами (есерами, меншовиками, народними соціалістами), частина, категорично, проти: «...соціалісти не підуть в суто буржуазний уряд, а погоджуватися з ними, якщо вони вимагатимуть коаліційного міністерства, – не можна. С.-д. ще туди сюди – вони все ж таки мають законне місце в державі, як природні представники робітників; а ось цих проклятих с.-р., що стоять вічно на шляху до будь-якого розумного плану організації урядової влади, їх треба зламати через коліно ...у боротьбі з більшовиками с.-р. завжди заважатимуть» [2].

В грудні 1918 р. «одеські кола» критично оцінювали кандидатуру А.Денікіна на роль «всеросійського диктатора» та його «Вооруженные Силы Юга России» (ВСЮР). В. Степанов (член Державної Думи, кадет, зам. міністра торгівлі та промисловості Тимчасового Уряду) повідомляв, що армія Денікіна «морально ізольована», що існують «чутки про нібито соціалістичний настрій в армії», що «на Кубані дві влади – Добрармії та Кубанців; угода між ними не налагоджується», «демократія дум і земства в Криму протестує проти намірів Денікіна влаштувати набір (мобілізацію до ВСЮР – авт.) в Криму ...в населенні найневизначніше уявлення (про ВСЮР – авт.); її представники в Одесі нічого

¹³Тітов Олександр Андрійович (1878-1961) - політичний діяч, підприємець, професор Москов. універ-ту. Закінчив Лейпцизький універ-т. захистив доктор. дисертацію з хімії. Працював лаборантом у Москов. універ-ті, а з 1907 - приват-доцент, з 1911 - професор хімії. Промисловець, успадкував торгово-промислові підприємства. Під час революції 1905-1907 створив «Народно-соціалістичну партію», працював в Оргкомітеті «Всерос. селянського союзу», надавав матеріальну допомогу есерам, взяв участь у створенні «Земгора», член Гол. комітету «Всерос. союзу міст». У 1917 - зам. міністра продовольства Тимчас. уряду. У 1918 - член «Союз захисту Установчих зборів», «Союзу відродження Росії». Емігрував до Франції.

не роблять для її популяризації ...важко їхнє становище; платню отримують вони копійчину – не вистачає на особисте харчування... Твердої влади немає; зберегти дисципліну дуже важко; добитися чогось у місцевого інертного начальства, що теж сидить без грошей, абсолютно неможливо» [2].

В Одесі встановилася думка А. Денікін: «...той же Скоропадський: слабка, нерішуча людина, без адміністративних здібностей... У Денікіна явно йде до розвалу влади ...його не можна поставити на чолі влади... потрібно буде створити уряд, взявши до нього військового міністра, прийнятного для Денікіна; якщо ж Денікін залишиться тут (в Україні – авт.), то можна буде його визнати гетьманом для збереження цієї форми влади, яка набула вже певної популярності на Півдні, але зберегти за Гетьманом лише головне командування військами без цивільних функцій... треба зберегти існуючі уряди: Краснова, Гетьмана, Кримське, примирити їх між собою і створити з їхніх представників Раду Державного Об'єднання біля Денікіна... Викликати Денікіна до Одеси та поставити під свій контроль» [2].

Проте, одеських політиків з грудня 18-го: «бентежить отримана від Денікіна телеграма про призначення адмірала Шрамченка для завідування транспортом: Шрамченко, сидячи в Катеринодарі, розподілятиме транспорти з Одеси; ...представником Добармії в Одесі є віце-адмірал Ненюков, людина м'яка, млява, малоавторитетна... Інший представник Добармії – генерал Леонтович стоїть на чолі офіцерського клубу в Одесі; клуб цей гральний, із поганою репутацією» [2]. В очах французького командування Денікін виглядав «безперспективним матеріалом», ВСЮР «не є серйозною силою, а елементи, які оточують її лідера, не перебувають на моральній висоті свого завдання», вони «нечисленні і надто непопулярні в народі», поводяться «зрозуміло і безвідповідально». Французький генерал д'Еспере знаходив денікінців «занадто реакційно – консервними», «пов'язані зі старим порядком», «відчуження від місцевого населення» [9].

Головком «військ Антанти на Півдні Росії» французький генерал Бертело, наголошуючи на підтримці французького десанту

«місцевими колами», у зверненні «до жителів південної Росії» заявив, що війська Антанти прагнуть затвердити порядок, свободу та безпеку, за допомогою «благонамірених жителів» [9]. Наприкінці листопада 18-го, в планах генерала Бертело – направити 12 дивізій із французьких добровольців до Одеси. Але, вже 4 грудня він телеграфує французькому прем'єру Ж. Клімансо, про те, що у нього є лише три неповні французькі дивізії, до того ж одна з них вражена грипом (іспанкою). в інших – багато солдатів у тривалих відпустках чи демобілізовані, до того ж, що ці французькі частини йому потрібні у Румунії.

На початку грудня плани союзників з Антанти були озвучені: «...союзники залишають спершу нерухомі гарнізони у портах та містах; в районі цих міст та портів робиться набір; при просуванні складеної таким чином армії просувається гарнізон, щоб зайняти наступні пункти (План гарний, але як бути в такому разі, коли на місто з нерухомим гарнізоном йде ворог, а армія російська ще не готова?)... добровольці надішлють військові частини до Одеси і поставлять їх під командування Біскупського; якщо Гетьман залишить за ним і командування Українськими частинами, то краще – командування всієї армії буде в одних руках» [2].

2 грудня 18-го у порту Одеси з броненосця «Мірабо» почали висаджуватись перші французькі частини, які до 17 грудня не виходили за територію одеського порту. «Вся надія одеситів на союзників ...щодня товпляться мої земляки наприкінці Миколаївського бульвару перед порталом Міської Думи, чекаючи на транспорти з військами; вигляд франко-італійської ескадри, що грізно спрямовує свої гармати на місто, мало їх заспокоює» [2].

Численні зустрічі одеських «переговорників» проходили без участі одеського губернатора В. Мустафіна.¹⁴ Проти нього, рахуючи його «германофільство» та «реакційність», виступили

¹⁴ Мустафін Володимир Андрійович (1867-1933) – учасник Рос.-японської війни. військ. слідчий С.-Петербур. окр. військ. суду, генерал-майор військ.-суд. відомства. Військ. суддя Віленського військ.-окруж. суду. отаман Забайкал. козачого війська та військ. губернатор Забайкал. обл., градоначальник і військ. губернатор - отаман Одеси, генерал. На поч. 1920 Ставропольський генерал-губернатор (призначен Денікіним).

«одеські кола Думської спрямованості», частина «яських переговорників» та сам Е. Енно. Вже 3 грудня у щоденнику М. Маргулієса з'явиться запис: «Справа градоначальника Мустафіна знову спливає. Начальник міста цей, поставлений Гетьманом, не догодив міському управлінню і робітникам. Місяць тому, за розпорядженням Є. Рейнбота, міністра Внутрішніх Справ у Скоропадського..., було заарештовано кілька десятків гласних Одеської Думи після повальних обшуків... Рейнбот показав мені отриману ним, здається, від Мустафіна телеграму, в якій вказувалося, що серед речей, знайдених під час обшуків у затриманих гласних, є й такі, як ручні гранати, динаміт, не кажучи вже про велику кількість зброї. Я звернув увагу на те, що серед гласних є і більшовики і ліві с.-р., але не всі гласні належать до цих партій. Брайкевич, як і більшість гласних, був незабаром випущений на волю... Мустафін заарештовував і робітників, для припинення мітинго-страйкового руху; дружини цих робітників скаржилися на погане поводження з їхніми чоловіками в поліцейських дільницях... Одеса стогне під гнітом анархо-терористів, грабіжників та шантажистів. Відрізана від Гетьмана в Києві одеська адміністрація є самодостатньою – нікому її контролювати, нікому зміщувати» [2].

Історія з арештами гласних Одеської думи, що буда наведена у «Дневниках» Е. Маргулієса, роздратувала одного з лідерів думи М. Брайкевича, який дав розлогу відповідь, назвавши свідчення Е. Маргулієса «брехнею», бо не було ніяких «повальних обшуків», не було знайдено «ручних гранат, зброї, динаміту». «Брехня» торкалася й політичних симпатій думців: «...ні явного, ні таємного ухилу до більшовизму не було. Візьмемо партійний склад: с.-р. – 32; селянського союзу – 18; кадетів – 14; з єврейського національного блоку (сіоністи та ін.) – 13; соц.-дем. меншовиків – 8; польських соціалістів – 6; єврейських соціалістів (різних фракцій) – 6; правих – 6; українців (різних фракцій) – 5; більшовиків – 5; народних соціалістів – 2; польських радикалів – 2; 5 представників – по одному від різних дрібних груп» [3, С. 232]. Арешт проходив під час зборів 90 депутатів Одеської Думи

(з 120 депутатів) в кабінеті Управи. Тоді начальник варту завів арештованих до Воронцовського палацу, після чого 18 осіб (М. Брайкевича, соціал-демократів та есерів) 4 дні, тримали у в'язниці. М. Брайкевич писав, що для генерала Мустафіна це був «суцільний скандал» [3, С. 248-250].

Новий командувач 3-го одеського корпусу гетьманської армії генерал-майор Біскупський: «...поступаючись зростаючій непопулярності Мустафіна, запропонував останньому піти у відставку»... можливо, це були інтриги Е. Енно, «підтримуючого ворожих Мустафіну представників міста», можливо, «тиском громадськості». Кадетська «громадськість» переконала Мустафіна вже 5 грудня залишити посаду градоначальника, місто опинилося в руках генерала Бескупського та вр.в.о. градоначальника М. Богдановича (колишнього зама Мустафіна), хоча: «на Біскупського надіслано донесення Денікіну, що він проповідує самостійність» [2].

М. Маргулієс писав: «5 грудня Енно розповідає мені, що снідав із гласним Одеською Думи Ярошевичем та Кондратьєвим, які переконували його сприяти відкриттю закритої Є. Рейнботом Одеської Міської Думи. Енно запитує моєї поради; кажу: склад Міської Думи найдикіший; одинадцять політичних партій і жодної рішучої людини, більшість – соціалістична з явним ухилом до більшовизму... раз нової Думи не можна створити через відсутність влади, яка могла б оголосити вибори і новий виборний закон, та й взагалі через відсутність будь-якої ні було влади, слід скликати Міську Думу у її сучасному складі... Енно погоджується. Дума збереться явочним порядком» [2].

5 грудня «...члени Одеської Міської Управи двох останніх скликань звернулися вже до генерала Біскупського з вимогами якнайшвидшого скликання Міської Думи... Обіцяно на 10–12 грудня» [2]. Через два дні до «наради з оборони міста»: «...прийшов сліпий присяжний повірений с.-р. Кулябко-Корецький з загрозою, що якщо до трьох годин не буде позитивної відповіді про скликання Міської Думи, то буде вжито крайніх заходів. Біскупський відповів, що не в його повноваженнях вирішувати це

М. Маргулієс

Генерал Біскуський

питання, але, що у нього є три загони, що рвуться в бій, він не буде їх утримувати. (Якби такий самий азарт він виявив проти петлюрівців!). ...робітники, чекаючи союзників (десант Антан-ти – авт.) у середу, готуються влаштувати маніфестацію, вимагаючи скликання Міської Думи, знищення військової цензури та свободи зборів» [2].

10 грудня «міська Дума щойно відкрила засідання криками «ура» з нагоди самовідкриття. Кадети запропонували резолюцію не продовжувати засідань, допоки відкриття Думи не буде санкціо-новано владою – резолюція провалилася, але к.-д. залишилися» [2]. Проте міська Дума була елементом нестабільності та посилювала політичний хаос у місті. Увечері того ж дня у театрі на вул. Грець-кий «Концерт на користь Товариства для боротьби з анархією. Під час виконання військовим оркестром маршу Добровольчої Армії оглушливий шум вибуху. Паніка, що виникла, швидко вщухає бом-ба була кинута на вулиці перед самим театром: відповідь анархістів на спектакль на користь О-ва боротьби з анархією»[2]. Вже з ли-стопада 18-го державна варта була не спроможна підтримувати

гетьманську владу в Одесі та забезпечити спокійне пересування по вулицях. Центр міста ще охоронявся, а околиці (Молдаванка, Слободка, Пересип, Фонтани) вже жили «своїм життям». В цих районах влада була вже інша («короля злодіїв та здирників» Мішки Япончика), анархістських загонів «Альші» або «Саші».

Вранці 6 грудня Одеса проснулася в оточенні повсталих проти гетьмана селянських загонів, які підтримали повстання Директорії УНР. М. Богданович ще намагався організувати похід для «знищення повстання» на с. Біляївка, розраховуючи на одеських студентів-дружинників (150 чол.) та вартових – поліцейських (100 кіннотників), але як вказує Е. Маргулієс: «подібний похід був вже нездійсненний» [2].

Для «підтримання спокою» у місті було відтворено єврейську, студентську дружини, сформовано українську, польську, офіцерську дружини, що мали посилити міську державну варту. 29 листопада 1918 р. до Одеси морем (з Новоросійська) прибули частини польських легіонерів, що були сформовані за наказом генерала Денікіним. Легіонери, якими командував генерал Л. Желіговський, заявили, що вони в Одесі тимчасово, бо негайно повертаються на Батьківщину і «підкоряються лише французам». М. Маргулієс писав: «Були сутички між німцями та поляками, які напали на німецький військовий фургон і хотіли його пограбувати. Вбито – одного німецького офіцера та 2 фельдфебеля, поранено 2 поляка. Німці взяли в облогу будинок зайнятий поляками і заарештували кілька поляків; французи зажадали від німців зняття облоги, здачі їм заарештованих поляків і подачі рапорту про те, що сталося консулу Енно... на одній з головних вулиць міста, німецький солдат кинув ручну гранату в польського офіцера...» [2].

Для одеських «всеросійських політиків» генерал Біскупський озвучував плани та протидію їм з боку «німців»: «взяти Вознесенськ, через великі артилерійські склади, що знаходяться там, але німці у Вознесенську заперечили, заявивши, що це «порушення нейтралітету»... У німців було півтори роти, у Біскупського 80 чоловік і він не міг взяти цих вкрай важливих для нас складів» [2].

8 грудня Е. Маргулієс почув звістку про те, що: «...зайнята Роздільна, петлюрівці підходили, добровольці зустріли їх вогнем, але німці почали стріляти в тил добровольців; тоді ті пішли, ...не було жодного вбитого і навіть пораненого ...Генерал Леонтович віддав під суд добровольців, які втекли без бою зі ст. Роздільні... добровольці ні до чого не придатні» [2]. За іншими звістками, Одесу, із боку ст. Роздільної, залишилися обороняти тільки польський загін (150 чол.), який вимагав статусу «авангарду французької армії», «поляки прийшли на ст. Вигода після того, як учора «партизани смерті» (як страшно!) (добровольці – авт.) сперечалися від 2 до 8 годин, виступати чи ні» [2]. Але, М. Брайкевич твердить про запеклий бій в районі станцій Раздельна – Дачна, в якому загинуло 32 добровольці [3, С. 239].

На нараді з оборони лунали панічні заяви: «У Біляївці (де водопровідна станція Одеси) – повна анархія; вимагають надсилання загонів; нічого послати не можемо ...анархія у Біляївці робить роботу Одеського водопроводу випадковою та непостійною. Прийшлося наказати через Міську Управу, щоб закрили частину кранів у місті і тим посилили тиск у гавані». В. Біскупський вважав, що «військо Петлюра» йде на Одесу «для того, щоб поставити французький десант перед фактом, що відбувся», на що французький адмірал відповів: «французи битися не будуть». Е. Маргулієс вирахував: «Десанту ж потрібні тут казарми на 10.000 чоловік; для приведення їх у порядок знадобиться сім тижнів часу та 5 мільйонів рублів. На 4000 людей приміщень вистачає» [2].

11 грудня в.о. заступника начальника французького Генерального штабу генерал Альбі, у своїй доповіді про стан французьких військ, зауважував, що, незважаючи на те, що казарми для французької 156-ї піхотної дивізії (бл. 4 тис. багнетів) в Одесі підготовлені, для масштабної інтервенції не вистачає засобів, що до неї не підготовлені місцеві комунікації та зв'язок, продовольчі бази, а настрої французьких солдатів не витримує критики, що може нести небезпеку більшовизації військ під впливом пропаганди.

Проблизком надії стало хибне твердження генерала Біскупського, що: «...німці погодились захищати Одесу. Енно не вірить

в щирість німців і пропонує ввести в кожну німецьку частину французького або польського офіцера... німці вимагають письмової гарантії союзників у тому, що, якщо місто будуть боронити німці, то їм, напередодні прибуття французького десанту, гарантують переведення до колонії Люстдорф (10 верст від Одеси, на березі моря), де вони і залишаться до відновлення залізничного сполучення, коли вільно будуть випущені за кордон» [2].

8 грудня до апартаментів Е. Енно у готелі «Лондонська» завітали члени Української народної партії та Української демократичної партії. За цей візит Е. Енно виправдовувався перед Е. Маргулієсом: «...погодився їх прийняти для того, щоб переговорами відтягнути взяття Одеси петлюрівцями на кілька днів» [2]. А вже 10 грудня перед номером Е.Енно «петлюрівсько-гетьманська суєта в коридорах нашого готелю – Коростовець, Шемет, Шереметьєвський (секретар Коростовця) – центр якоїсь роботи», фіксувалася «гаряча розмова» градоначальника М. Богдановича з «місцевими самостійниками» [2]. Згодом «самостійників» викликав генерал Біскупський намагаючись знайти можливість почесної капітуляції, після ультиматуму про негайну здачу Одеси військам Директорії УНР.

За кілька днів до краху «одеської оборони» у щоденнику М. Маргулієса з'являється запис про зустріч з генералом О. Гришиним-Алмазовим. Цей генерал запізнився на Яську конференцію, прибувши до Ясс тільки 26 листопада 18-го, коли майже всі «політичні діячі» вже від'їхали до Одеси. Вже в Одесі перед «яськими делегатами» О. Гришин-Алмазов робить доповідь про політичне становище у Сибіру. Е. Маргулієс передає розмови останніх діб «гетьманської Одеси»: «Гришин-Алмазов заявляє, що залишиться в Одесі, але піде в підпілля... Енно і Ланжерон¹⁵ вирішують влаштувати на бульварі, на якому розміщується готель

¹⁵ Андро-Ланжерон Дмитро Федорович (1866 - ?) офіцер лейб-гвардії козачого полку, повітовий маршалок шляхти Волині, депутатом Державної Думи. У травні 1918 р. призначений старостою Волинської губернії. З 1918 підписувався як «Ланжерон», підозрювався в раскраданні грошей Української Держави.

quartier français (зону французьких інтересів – авт.); над готелем буде майоріти французький прапор; на двох кінцях бульвару будуть французькі застави... Енно просив у французького адмірала десанту матросів, призначення коменданта, притулку для нас – у всьому отримав відмову...»[2]. «Одесский листок» вказував: «...союзники зважатимуть на прихід нової влади як на факт, що відбувся», але... французьке командування на відріз відмовилося від переговорів із «петлюрівцями» щодо статусу Одеси» [10].

Генерал д'Еспере телеграфує: «Енно вирішує оголосити французьку зону» (Миколаївський бульвар, порт та кілька приморських кварталів були оточені постами зі складу польського загону, французьких екіпажів, офіцерських дружин, вулиці перегорожені барикадами та «мотузковим кордоном»). Е. Маргулієс вказує, що: «...командир «Мірабо» отримав наказ поставити у місті французького коменданта – у готелі Лондонська, на Миколаївському бульварі та завтра, після прибуття другого дредноута висадити на берег 300 матросів, які будуть поселені у будинку Воронцова (наприкінці бульвару, протилежному до Міської Думи)... Біскупський просить мене побачитися з Енно, у якого зараз адмірал Леже (з дредноута «Жюстіс»), і просити останнього якнайшвидше зробити десант матросів і призначити французького коменданта. Приходжу до Енно – адмірала немає, а сидить градоначальник Богданович, який щойно отримав звістку від кінного поліцейського, що петлюрівці зайняли ст. Дачну (15 верст від Одеси) та просуваються далі 5 поїздами по 40 вагонів; добровольці навіть не стріляли...»[2].

Жах поразки охопив все одеське «керівництво» та «політичні кола»: «Біскупський – каже, що поставлена ним у вестибюлі Лондонського готелю варта – ненадійна... Дружина Енно каже: «у разі чого перейдемо на «Мірабо» (французький броненосець – авт.). Енно відмовляється... Я пропоную перенести кошти державного Казначейства (близько 500 мільйонів) на «Мірабо». Біскупський погодився...»[2].

10 грудня у Е. Енно збираються «захисники» Одеси: Е. Маргулієс, Д. Андро-Ланжерон, віце-адмірал Ненюков, генерал

Леонтович. Е. Енно не обирав слів та принижував «добровольчих» командуючих, М. Маргулієс передав його слова: «Ви мені говорили, генерале, три тижні тому, що у Ваших руках 1500 добровольців. Де вони, що Ви з ними зробили? Леонтович: Але що можуть зробити ці 1500 чоловік? Леонтович (знижуючи плечима): Пане Енно, обов'язок офіцерів – захищати їхню батьківщину, яка називається Росією (очевидно, Одеса – не батьківщина). Втручається Ненюков... ці 1500 не підготовлені ще, нещодавно лише набрані; він хоче негайно їх посадити на «Саратов» (транспортне судно – авт.) і відправити в Новоросійськ. Енно до Ненюкова: Навіщо Ви привели мені цього Леонтовича, я його ненавиджу, він ганьбить добровольчий шеврон. Ланжерон: «щодо мене, я дозволив би їм (добровольцям) сісти на корабель, я б випустив їх у відкрите море, доки не прийшов би французький десант і тоді я відвів би в один бік тих, які бажають боротися і в інший. хто не бажає. Останніх я залишив би в морі з наведеними на них французькими гарматами, а першим дозволив би зійти в місто – і якщо вони не битимуться, то в нас досить кулеметів, щоб їх змусити йти вперед» [2].

В той же час в «Лондонський» зібрався: «...весь синкліт військових та цивільних захисників міста: генерал Біскупський зі штабом, градоначальник Богданович із приставом Горностаєвим. Пригнічені... військово-оборонний Бедлам. Загін якихось добровольців – чи то польсько-литовський, чи то татарський. Біскупський похмурий – ні на кого не розраховує... щойно закінчилися переговори з петлюрівцями; переконали їх (хто?) завтра не входити до міста раніше 11-12 годин; увійдуть 10.000 осіб у повному порядку, гарантують повний порядок...» [2].

10 грудня, після тримісячної перерви, розпочала роботу Одеська міська Дума, виконувати обов'язки міського голови знову став О. Ярошевич¹⁶. Перше засідання Думи закінчилося «зверненням

¹⁶ Ярошевич Андрій Алоїзович (1874-1940) – землевласник, закінчив Московський Сільськогосподар. інститут. Обирався на посаду Почесного мирового судді Аккермана. Гласний повіт. земських зборів. 1916 депутат Акерман. дворянства в Губ. дворян. зборах, гласний Одеської Думи, 19 серпня – 19 грудня 1918 займав посаду міського голови Одеси. У 1920-х керівник Сільськогосподар. Торгово-Промислового банку Четатя-Албе.

до генерала Денікіна, в якому йшлося про підтримку його курсу, водночас дума заявила про своє намагання по створенню влади «вільної Одеси». На засідання Думи прибув вріо градоначальника Одеси М. Богданович, який заявив про складання своїх повноважень і повідомив, що частини УНР підходять до Одеси, а сил на оборону міста у влади немає. Одеськими «думцями» було прийнято рішення наступного дня здати місто без бою «щоб запобігти кровопролиттю». Генерал Біскупський, у присутності членів думи, підписав угоду про здачу міста військам Директорії УНР. Делегація від «думців» та командування 3-го гетьманського корпусу дісталася залізницею ст. Вигода де був штаб частин УНР [11]. До цього часу «Біскупський вже встиг здати командування третім українським корпусом – самостійникам; вони роз'їжджають вже в його автомобілі, штаб його розбігся, вартовий теж зник. А петлюрівців все ще й на далекому обрії не видно. Місто зараз можуть взяти 10 баб із ринку, озброєних мітлами» [2].

Ось як описував М. Маргулієс 11 грудня 18-го в Одесі: «У вестибюль готелю – пустеля; немає татарських орд стражників-добровольців, немає ручних гранат та кулеметних кіл; тільки два блідих офіцера-хлопчика. Вони кажуть мені з тугою: «Ось усі офіцери добровольці поїхали на пароплаві, ми залишилися самі, не знаємо, що нам робити. Варта також розійшлася ... На ранок бачили розвідку петлюрівців біля першої застави, мабуть, уже увійшли до міста...» [2].

Генерал Гришин-Алмазов на ранок 11 грудня сховався на транспорті «Саратов», що ще знаходився в одеському порту. Крім генерала там зібралося до 200 офіцерів, що мали намір плити до Новоросійську [12, С. 73]. Е. Маргулієс, як і інші «вершители долі імперії», втікає з Одеси на кораблі до «білого» Криму: «...кн. Кочубей (б. Керуючий уділами); радить їхати на «Саратові», біжить туди влаштуватися. Біля готелю кн. Ю. Трубецькой із шифрованою телеграмою в руках; їде до Рауха радитись; отримав пропозицію представляти Гетьмана при Бертело (французький командуючий одеським десантом – авт.), думає прийняти (!).

На пароплаві – родина Гетьмана Скоропадського: дві дочки та син. Супроводжує їх той самий полковник Блаватний, який вів учора переговори з петлюрівцями... Кривошеїн¹⁷ на місце Мустафіна, що пішов; він, бідолаха, тільки сьогодні приїхав на посаду і сьогодні ж (11 грудня – авт.) «відбуває назад з причин незалежних від нього» [2].

Втеча «політиків» з Одеси, крім наступу військ УНР, мала ще одну причину: «...за припущеннями поліції та розвідки, більшовиків кілька десятків тисяч людей» (перебільшено в десять разів – авт.). Тому «політиків» лякала можливість блискавичного «більшовицького повстання» у місті. «В Одесі на двох заводах зібрали до 2000 робітників, пропонували їм збройний виступ, робітники відмовилися. портові робітники... зажадали підвищення платні, погрожуючи страйком», «...користуючись тим, що матроси (французького військового флоту – авт.) вештаються містом групами без офіцерів, агітатори знайомляться з ними, зазивають у трактири та кав'ярні. Матроси поки що сумлінно передають начальству отримані прокламації. Надруковані вони в друкарні, написані зрозумілою, хоч і поганою французькою мовою» [2].

Ще ввечері 10 грудня 18-го в Одесі почалося повстання, що було організоване різними таборами: перший табір – українські соціал-демократи та есери намагалися підтримати військо Директорії УНР, українські соціалісти пішли в казарми 3-го корпусу та варти та умовили значну частину «гетьманців» приєднуватися до війська УНР. Крім того невеликі загони українських соціалістів (А. Микалюка, А. Кличка, Г.Ліщенко) захопили пошту, телеграф, вокзал... Більшовики та ліві російські есери намагалися зіграти «свою гру»,

¹⁷Кривошеїн Олександр Васильович (1857-1921) – держав. та політ. діяч, закінчив юр. фак. С.Петербур. університету. З 1906 – член Державної ради. зам. міністра фінансів, керуючий Дворянським земельним та Селянським банками, один із директорів Тов. мануфактур «Сава Морозов, син та Ко». 1908 – Головноуправ. землеустроєм та земле-робством; організатор проведення столипінської реформи, 1914–1915 керував економ. політикою уряду, ініціатор «Нового курсу». У 1918 очолив «Правий центр», що об'єднав консервативних політиків, орієнтованих на Німеччину, організатор «Ради нац. об'єднання Росії». У грудні 1919-лютому 1920 – нач. управління постачання уряду диктатора Денікіна. У 1920 – голова уряду Півдня Росії диктатора Врангеля.

використовуючи свою нечисельні «дружини». Меншовики и есери створювали «народну підтримку» опозиційній міській думі. А ще були злочинська армія Мішки Япончика, що почала, разом із загонами анархістів «Алеші» та «Саші» захоплювати дільниці державної варті (ввечері 11 грудня з Бульварної дільниці вони визволили 56 кримінальних та політичних ув'язнених).

11 грудня українські республіканські частини почали входити до Одеси з боку Середнього Фонтану та вокзалу. Представники нової влади пообіцяли одеським «думцям», що: «місцева влада повноважна вирішувати свої внутрішні питання і центральна влада не чинитиме на неї тиску». Вже надвечір 11 грудня влада в Одесі перейшла до Губернського старости (коменданта) Івана Луценка¹⁸ та комісара міста (інколи він розглядався як міський голова Одеси) Антона Роццахівського¹⁹. А. Роццахівський проголосив в Одесі «стан облоги» та взяв під контроль державну варту (над вартою він поставив командира з «гетьманців» – полковника Савицького), українську, єврейську, студентську дружини. Між А.Роццахівським та І.Луценком виникло непорозуміння з приводу долі службовців варті, перший пропонував перейменувати державну варту у Народну варту і залишити старих вартових на своїх посадах, І.Луценко – пропонував негайно роззброїти варту та провести «відбір до республіканської варті» [13].

¹⁸ Луценко Іван Митрофанович (1863-1919) – лікар, громадський, політичний і військовий діяч з української шляхти. Закінчив природничий фак-т С.-Петербур. університету та Військово-медичну Академію. З 1894 мешкав в Одесі, лікар-гомеопат. У 1902–07 – один з керівників Української народної партії. У 1905 - депутат Ради робітничих депутатів, організатор одес. «Просвіти». З 1910 - голова «Українського клубу» в Одесі. Під час світової війни – полковник медичної служби. У 1917 - заст. голови Української партії соц.-самостійників, депутат Центральної Ради та член Укр. ген. військ. комітету. У листопаді 1917 - голова укр. Губернської Раде (один з керівників Херсонської губ. в складі УНР). Влітку 1918 знаходився під арештом в гетьманській Одесі. Очоловав військові з'єднання армії УНР, комдив. Загинув в одному з боїв на Волині влітку 1919

¹⁹ Роццахівський Антон Маркович (1886-?) - політичний діяч, закінчив фіз.-мат. фак-т Варшав. університету, у 1917 - член одес. «Комітету 10», на поч. 1918 р. - нач. цивіль. відділу комісаріату Півдня України, у квітні 1918 р. - комісар освіти Херсонщини, пропонувався на місце комісара Одеси, член Українського Національного Союзу Одеси, з 1 жовтня 1918 р. - директор укр. держ. гімназії ім. І. Франка. Підтримав повстання Директорії УНР. 11-18 грудня 1918 – комісар Одеси, «міський голова Одеси».

Десять днів, події яких яскраво відбив у своєму щоденнику Е. Маргулієс розкривають таємні пружини зміни влади в Одесі у грудні 1918-го. Незважаючи на те, що у Києві гетьманська влада, ще трималася до ранку 14 грудня, в Одесі вона фактично розсапалася вже на початку грудня. Гетьманський градоначальник В. Мустафін пішов у відставку і владу перехопив генерал В. Біскупський та група «політиків», серед яких перебував і автор щоденника. А ні генерал Біскупський, а ні «політики» не знали що робити і відчували свою приреченість бо повсталі селяни та частини Директорії УНР взяли в облогу місто, за яке жодна військова сила не бажала боротися. Гетьманський корпус, загони добровольців, загони німецьких солдат, що перебували в стані евакуації... Як писав Е. Маргулієс: «Довідка для майбутніх істориків: у місті 800.000 населення, отже, чоловічого близько 400.000, а здатних носити зброю близько 200.000 (при чому співчуваючих петлюрівцям або більшовикам навряд чи більше кількох тисяч, але й поки що пасивні, вичікуючи); у місті 1500 добровольців офіцерів і солдатів (офіцерів набагато більше, ніж солдатів), та тисяча інша поляків; на рейді кілька союзницьких броненосців. Дива...»[2]. Вже наприкінці 1918 р. «всеросійських політиків» замінять військові диктатори адмірала А. Колчака, генералів А. Денікіна, О. Гришина-Алмазова... «Військово-оборонний Бедлам» закінчився 11 грудня 1918 р. безкровним переходом Одеси під владу Української Народної Республіки. .

Література:

1. Гурко В.И. Из Петрограда через Москву, Париж и Лондон в Одессу: 1917-1918 гг.// Архив русской революции. Берлин. 1924, Т.XV. С.5-84.
2. Маргулиес М. Дневник 1918-1919 гг. // Электронный ресурс: <https://prozhitto.org> › notes.
3. Брайкевич М. В. «Из революции нам что-нибудь» // Французы в Одессе. Л., 1928. С. 225-259.
4. Серков А. И. Русское масонство. 1731-2000. Энциклопедический словарь. М., РОСПЭН, 2001. 1030 с.

5. Консул Энно не допускает мысли, чтобы Петлюра...// Электронный ресурс: <https://idelsong.livejournal.com> ».
6. Эренбург И. Люди, годы, жизнь. М.: Советский писатель, 1990. Т.1.
7. Шульгин В. В. Французская интервенция на Юге России в 1918-1919 годах // Последний очевидец: Мемуары. Очерки. Сны. М., 2002. С. 478-484.
8. Михайлов В. В., Пученков А. С. Борьба политических направлений в Одессе в дни французской интервенции // Вопросы истории. 2012, № 6, С. 93-104.
9. Канторович В. Французы в Одессе // Былое, 1922, № 19. С. 198-2005
10. Одесский листок. 1918. 12 декабря.
11. Одесский листок. 1918. 13 декабря.
12. Левитский В. Борьба на Юге: Факты. Люди. Настроения. М.: Связь Эпох, 2019, 256 с.
13. Савченко В. «Одеське отаманство» в наказах по Державній варті одеського градоначальництва-отаманства (травень-грудень 1918 р.)// Становитності Лукомор'я. 2023. №2. С. 39-49.